

УДК 340.132.6

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v100.2023.12>*В. В. Одарій*

ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В КАТЕГОРІАЛЬНОМУ АПАРАТІ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Вступ. Поняття правозастосування, як й безпосередньо пов'язані з ним похідні поняття, як правозастосовна діяльність, застосування права увійшли в юридичний науковий обіг давно, але й до сьогодні ведуться дискусії між вченими щодо їх сутності та значущості. Дослідженню природи даних правових категорій науковці завжди приділяли вагоме значення у своїх роботах, намагаючись прийти до істини у співвідношенні цих понять. Так, сьогодні ми можемо бачити, що це питання не є вирішеним, і в науковій юридичній літературі досі немає однієї думки щодо єдиного вірного вживання вище зазначених термінів. Таким чином, питання співвідношення зазначених правових явищ набуває неабиякої актуальності. Окрім цього, враховуючи значимість правозастосування у правовому житті сучасної держави, слід відійти від спрощених уявлень щодо його розгляду як однієї з форм реалізації права. На наш погляд, правозастосування, враховуючи його соціальну та особистісну цінність, наслідки, що виникають в результаті його здійснення, дає підстави розглядати його як самостійну категорію в теорії права.

Разом з тим, враховуючи суперечливий характер багатьох теоретичних питань, а також їхню виняткову складність, багато дослідників неодноразово зверталися до аналізу юридичної природи та пов'язаних з нею особливостей правозастосування. Не залишились осторонь й українські дослідники. Серед найбільш популярних на сьогодні робіт особливо можна виділити праці вчених, які розглядали правозастосування із різних сторін. Наприклад, на загальнотеоретичному рівні питання правозастосування розглянуто у працях таких дослідників, як Н. М. Крестовська, О. Ф. Скакун тощо. Безпосередню увагу правозастосуванню приділяли такі вчені як М. Д. Басілашвілі, О. І. Донченко, В. І. Нагнибіда, О. В. Павлишин, А. М. Перепелюк, В. О. Юсупов, О. М. Юхимюк тощо. Окремі аспекти правозастосування висвітлено в дисертаційних дослідженнях С. М. Барандича, Д. О. Бочарова, М. Д. Гнатюка та інших.

Метою цієї статті виступає проведення наукового дослідження сучасних поглядів на співвідношення понять «правозастосування», «застосування права» та «правозастосовна діяльність» та обґрунтування власної наукової позиції, наголошуючи на тому, що правозастосування є самостійною правовою категорією, а не однією із форм реалізації права.

Виклад основного матеріалу. В науковій юридичній літературі можна знайти велику кількість визначень та думок вчених, що свідчить про відсутність єдиного правильного трактування та вживання єдиної назви даного правового явища. Але, як зазначалося, ряд наукових точок зору ґрунтується на розумінні того, що право-

застосування є однією із форм реалізації права поряд із дотриманням, виконанням та використанням.

Щодо співвідношення названих вище понять, проаналізувавши правову наукову літературу, можна зробити висновок, що думки вчених розділились на три групи. А саме, ряд вчених наголошує на тому, що ці поняття є тотожними одне одному (їх більшість), інші вказують на те, що вони абсолютно самостійні, а треті зазначають, що деякі з них є частиною і цілим.

Так, перша група вчених взаємозаміняє дані категорії. Наприклад, відома дослідниця в області теорії держави і права О. Ф. Скакун вживає поняття «застосування норм права» та взаємозаміняє його поняттям «правозастосовна діяльність». І вказує на те, що «це владна організаційна діяльність уповноважених державних органів, організацій та посадових осіб, яка здійснюється в процедурно-процесуальному порядку і полягає у реалізації норм права шляхом винесення юридичних рішень щодо конкретних суб'єктів і конкретних питань» [1, с. 561].

Н. М. Крестовська, також взаємозаміняє поняття «правозастосування» та «застосування права». Однак у своїй науковій роботі «Елементарний курс теорії держави та права» надає визначення поняттю саме «правозастосування», а вже далі ознаки наводить застосовуючи поняття «застосування права» [2, с. 267].

Дослідник питань правозастосування В. І. Нагнибіда також наголошує на тому, що не варто розмежовувати ці категорії, адже вони є тотожними одне одному [3, с. 34].

Аналогічної точки зору дотримуються і упорядники фундаментальної вітчизняної юридичної енциклопедії [4] при визначенні поняття «застосування правових норм» без застережень використовують поняття «застосування правових норм» та «правозастосовна діяльність» як взаємозамінні. Така практика ототожнення понять «правозастосування», «застосування права» та «правозастосовна діяльність» попри свою усталеність в юридичній науці навряд чи є виправданою, оскільки здатна призводити (і, власне, вже призводить) до виникнення прикрих непорозумінь. Це спричиняє виникнення цілого комплексу питань, пов'язаних із визначенням такого роду діяльності.

Дослідниця М. Б. Басілашвілі також дотримується такої ж позиції, що правозастосування і правозастосовна діяльність являється єдиним полем і не потребує будь-якого розмежування, вказує на цілісність цих двох понять [5, с. 50].

Водночас, дослідники, які є прихильниками другої групи, переконані у самостійності даних понять. До прикладу...

Нам імponує досить цікава точка зору вченої А. М. Перепелюк стосовно позначення форми правореалізації, пов'язаної з владною компетенцією спеціальних органів. Так, дослідниця вважає вірним взаємозамінити «правозастосування» і «застосування права», але відокремлювати «правозастосовна діяльність». Так, автор переконана в тому, що безумовно ймовірніше вживати термін «правозастосування» або «застосування права». Оскільки зазначений термін складається з двох слів «право» та «застосовувати», відповідно від їх переміщення, значення та зміст терміна не змінюється, що є аналогічним із категорією «правореалізація» і реалізація права, тобто можливо рівнозначно вживати як «правозастосування»

так і «застосування права». Разом з тим термін «застосування норми права», вживається в контексті реалізації правових норм права як загальнообов'язкових правил поведінки, тому співвідношення понять «правозастосування» та «застосування норми права» має форму цілого та частини. У свою чергу, термін «правозастосовна діяльність» використовується для позначення послідовної системи юридичних дій, демонструє ступінчатість владної реалізації, що потребує послідовного здійснення чисельних актів застосування норм права [6, с. 22].

Принагідно буде згадати визначення, запропоноване М. Д. Гнатюк, яка стверджує, що правозастосовна діяльність – це юридична цілісна система дій з реалізації права, здійснювана особливим колом суб'єктів (органів та посадових осіб), наділених державно-владними повноваженнями, яка здійснюється у певних процедурно-процесуальних формах [7, с. 11–12].

Разом із «правозастосовною діяльністю» виділяють і «правозастосовний процес», зазначаючи, що ці поняття є взаємозамінними. Схильні погодитись із думкою О. І. Донченко, що останній відображає організаційну сторону, послідовність та основні моменти правозастосовної діяльності, розкриває її внутрішню динаміку. Ключовим моментом у розумінні природи процесу правозастосування є організаційно-правові відносини, що складають його зміст [8, с. 32]. Тобто процес є формою руху, розвитку правозастосовної діяльності.

«Варто зазначити, що поняття «правозастосування», «правозастосовна діяльність» і «правозастосовний процес» на рівні їх загальнотеоретичної абстракції інтегровано відображають як статичну, так і динамічну фази здійснення державно – владної діяльності відповідного виду» [9, с. 33], – зазначає вище згаданий автор.

Дещо нестандартним шляхом дослідження пішов вчений О. В. Павлишин, а саме через лексичну складову українського правопису. Так, вчений вважає, що доцільніше вживати термін «правозастосовчий (-че, -ча, -чі)», аніж «правозастосовний (-не, -на, -ні)», аргументуючи дану позицію тим, що слово «правозастосовчий» має описовий характер з акцентом на активність органу, рішення, акта, що знаходить свій прояв у застосуванні ними або через них норм права. У свою чергу, термін «правозастосовний», навпаки, характеризує пасивну поведінку об'єкта описування, оскільки українське слово «застосовний» є буквальним перекладом російського слова «применимый», котре має зовсім інше змістовне навантаження. Стосовно термінів «правозастосувач» або «правозастосовник» автор стверджує, що обидва поняття мають право на співіснування [10, с. 25].

Так, відповідно до правил українського правопису вірним є вживання терміна «правозастосовний».

У науковій літературі прослідковується тенденція до того, що все частіше наголошується на необхідності розмежування таких двох категорій, як «правозастосування» та «правозастосовна діяльність», і ми підтримуємо дану позицію. Зокрема, правозастосування – це самостійна, юридична цілісна система дій з втілення в життя правових приписів, здійснювана особливим колом суб'єктів (органів та посадових осіб), наділених державно-владними та повноваженнями, яка відбувається в певних процесуально-процедурних формах.

М. Д. Гнатюк зазначає, що правозастосовна діяльність може бути визначена як «здійснювана на засадах доцільності, справедливості й обґрунтованості піднормативна діяльність компетентних суб'єктів з видання конкретизованих й індивідуалізованих владних приписів (індивідуальної регламентації) та забезпечення їх видання й фактичної реалізації (правозабезпечення)» [11, с. 8].

До уваги, вчений Д. О. Бочаров висловлює ще одну версію вирішення поставленої проблеми і зазначає, що всі наведені приклади є дефініціями поняття правозастосовної діяльності, навіть якщо в них ідеться про правозастосування чи застосування норм права, оскільки в усіх цих випадках правозастосування (застосування норм права) як специфічна форма реалізації права характеризується саме в його діяльнісному аспекті. Окрім того, наведений у розглянутих дефініціях перелік належних до вчинення дій (операцій) та їх результатів становить видову ознаку визначуваного поняття при його визначенні через родові поняття «діяльність компетентних суб'єктів». Тобто, саме цей перелік характеризує специфіку змісту правозастосовної діяльності (правозастосування, застосування норм права) як виду діяльності компетентних суб'єктів. До того ж поняття «правозастосовна діяльність», «правозастосування» та «застосування норм права» доволі часто використовуються як рівнозначні в науковій і довідковій літературі [12, с. 7].

Прихильники третьої групи наполягають на розмежуванні цих понять із точки зору співвідношення категорій як частини і цілого.

Такої думки дотримується і О. М. Юхимюк – «варто ставитися до співвідношення понять «правозастосування» та «застосування норм права» з позицій розрізнення категорій загального і окремого та цілого й частини» [13, с. 53–56]. В даному випадку зміст явища визначений при його співвідношенні з поняттями ширшого плану, тобто з контекстом, в якому існує.

Також А. М. Перепелюк у своєму дисертаційному дослідженні вказує на те, що термін «правозастосування» вживається для позначення форми (стадії) реалізації правових норм, і є ймовірно більш підходящою для визначення загального явища реалізації, пов'язаної з владною компетенцією спеціальних органів. Що стосується випадків повної реалізації норм в акті правозастосування, то тут більш характерним є термін «застосування норми права» (нормозастосування). Для позначення стадійності процесу владної реалізації, а також для необхідності втілення прав та обов'язків, категорія «правозастосовної діяльності» не викликає сумнівів [14, с. 23].

До прикладу, С. Барандич аналізує правозастосування з позиції таких філософських категорій як «форма», «зміст» та «сутність». Дослідник вважає, що термін «правозастосування» є виразом сутності даного виду правореалізації, «правозастосовна діяльність» – її змістом, а «правозастосовний процес» – формою [15]. Не можемо погодитись із думкою вченого, адже вважаємо, що «правозастосовна діяльність» і «правозастосовний процес» є тотожними поняттями, оскільки несуть у собі одну й ту ж суть – здійснення активних дій у певній процедурній послідовності уповноваженими суб'єктами права.

Наведені підходи спонукають до розкриття власного бачення поставленої проблематики.

А саме, ми підтримуємо точку зору тих науковців, які ототожнюють поняття «правозастосування» і «застосування права», але вважаємо доцільним виділяти окремо «правозастосовну діяльність». Чому?

Тому що, на нашу думку, термін «правозастосування» є тотожним терміна «застосування права», а «правозастосовна діяльність» є похідною категорією від вище згаданих.

Слід погодитись з А. М. Перепелюк, що «правозастосування» характеризує статичну сторону застосування права, його внутрішню складову (що, ким, коли і як повинно робитись). Зміст терміна «правозастосовна діяльність» в цьому контексті передбачає динамізм, діяльність [16, с. 23]. Проте, зі своєї точки зору вважаємо за необхідне доповнити, що «правозастосування» чи «застосування права» виражають саме теоретичну основу цих правових категорій, тобто базову статичну інформацію, яка не підлягає динаміці. Мова йде про матеріальні норми права, наприклад, норми Цивільного кодексу України. А правозастосовна діяльність – вже сам процес втілення норм права в життя, що характеризується активними діями уповноважених суб'єктів права. І ці дії в обов'язковому порядку обумовлені динамікою врегульовані процесуальними нормами права, наприклад, нормами Цивільно-процесуального кодексу України.

Виходячи із вище зазначеного, такі категорії як «правозастосування» і «застосування права» є, на нашу думку, взаємозамінними, оскільки несуть у собі одну й ту ж суть. Наразі доречно навести математичне правило, яке вказує на те, що від зміни місць доданків сума не змінюється. Так і в нашому випадку – змінивши місце (перемістивши наперед чи назад) слово «право» його суть і зміст не втрачуть свого значення. Адже правозастосування – це в першу чергу відособлена, самостійна категорія, яка є владною діяльністю уповноважених на те державних чи інших органів, головною ціллю яких є сприяння здійсненню своїх прав та обов'язків суб'єктами права і полягає у розгляді конкретного юридичного питання чи справи та винесення по ньому індивідуального рішення, обов'язкового для його адресатів.

Якщо вести мову за співвідношення усіх трьох категорій, то, на нашу думку, вони співвідносяться як частина і ціле. Тобто «правозастосування» і «застосування права» взаємозаміняють одне одне і є цілим, основним поняттям, а «правозастосовна діяльність» виступає їх частиною, є похідним від базових категорій. Термін «правозастосування» має вживатися на позначення специфічної самостійної категорії права, пов'язаної із здійсненням владної компетенції певних уповноважених суб'єктів права. А правозастосовна діяльність як похідна категорія, що пояснює сам процес застосування права.

Отже, якщо правозастосування визначати через його призначення, то варто враховувати, що застосування права є багатоаспектною самостійною практичною діяльністю, яку не варто обмежувати лише прийняттям рішень, оскільки останнє є тільки її кінцевим результатом, а правозастосування – це безпосередній, самостійний процес втілення в життя прав та обов'язків, це канали і чинники через які право впливає на поведінку людей. Вважаємо цю позицію найбільш вдалою, на сьогоднішній день, для наукових досліджень.

Але, як можемо бачити, усі вище вказані позиції вчених базуються на доктрині, що «правозастосування», «застосування права» і «правозастосовна діяльність» розглядаються саме як один із видів реалізації права, на ряду із дотриманням, виконанням та використанням, але із наявністю специфічного суб'єкта.

Ми схильні вважати, що більш доцільно досліджувати дане питання із позиції виокремлення категорії правозастосування від загального поняття реалізації права. Тобто, на нашу думку, категорія правозастосування являється самостійною правовою категорією, вона не є формою реалізації права. Чому саме так?

Тому, що правозастосування слід розглядати як самостійну, владну, управлінську, підзаконну діяльність уповноважених суб'єктів, яким відповідно до статуту організації (установи, підприємства) чи іншого установчого документа надано право формулювати волю організації з відповідних питань, яка полягає у винесенні індивідуальних рішень, які встановлюють персональні права та обов'язки конкретних осіб. Ключовим є поняття «уповноважений суб'єкт», що і відрізняє усі ці категорії.

Висновки. Таким чином, будучи основною умовою існування права, втілення права в життя є таким етапом правового регулювання, в процесі якого воно безпосередньо втілюється в практичній життєдіяльності людей, за допомогою механізму правового регулювання, в якому правозастосовна діяльність займає особливе, відокремлене, самостійне місце, оскільки від неї вирішальною мірою залежить не лише своєчасна та ефективна дія нормативно-правових розпоряджень, але яка, сприяючи здійсненню суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, одночасно служить і надійним засобом зміцнення законності та правопорядку в країні.

Дослідження поставленої проблематики дійсно має важливе значення як для науки, так і для практики що виражається в численних роботах вітчизняних науковців. І звичайно, неоднозначність понятійно-категоріального апарату є, з однієї сторони, негативною тенденцією у сфері досліджень правозастосування, а з іншої – являється свого роду детермінантом для нових концепцій та наукових розробок. Адже вироблення правильного розуміння теоретичних понять як мінімум вкрай важливе для науки, і як максимум – для практика.

Література

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник. Вид. 2-е, перероб. і допов. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
2. Крестовська Н.М., Матвеева Л. Теорія держави і права: елементарний курс. Вид. 2-е. Х.: Одісей. 2008. 384 с.
3. Нагнибіда В. І. Теоретичні засади правозастосування: поняття, ознаки, стадії. *Університетські наукові записки*, Том 18, № 3 (71), 2019. С. 33–42.
4. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Т. 2: Д-Й. К., 1999. С. 528.
5. Басілашвілі М. Б. Проблеми правозастосовної діяльності органів виконавчої влади (на прикладі органів державної реєстрації актів цивільного стану): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 . Харків. 2019. 243 с.
6. Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загально-теоретичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ. 2016. 224 с.
7. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. Київ, 2007. 22 с.

8. Донченко О. І. Особливості правозастосування як форми реалізації права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2014. № 11. Том 1. С. 40–42.
9. Там же.
10. Павлишин О. В. Оптимізація правозастосовчої діяльності: теоретико-правові та логіко-філософські засади : [навч. посібник]. К. : Київський нац. ун-т внутрішніх справ, 2008. 123 с.
11. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. Київ, 2007. 22 с.
12. Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми: Проблемні лекції. Дніпропетровськ: АМСУ, 2006. 144 с.
13. Юхимюк О. М. Співвідношення понять «правозастосування» та «застосування норм права». *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 53–56.
14. Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загально-теоретичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ. 2016. 224 с.
15. Барандич С. Правозастосування в сучасному вимірі юридичної науки. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 1–7.

Анотація

Одарій В. В. Правозастосування в категоріальному апараті юриспруденції. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню понятійно-категоріального апарату правозастосування. А аналізу саме таких категорій як «правозастосування», «застосування права», «правозастосовна діяльність». Дана тема є досить актуальною в наш час, оскільки на теренах вітчизняної науки недостатньо розроблено дане питання. Налічуються праці, в яких досліджується окремо саме правозастосування або правозастосовна діяльність. Але недостатньо уваги приділяється саме суміжним категоріям і їх значенню у правозастосовній науці. Розробка даної теми надасть змогу більш глибоше вивчити феномен «правозастосування», що дозволить більш глибоше дослідити дане питання, а також збагатить юридичну науку новими ідеями і теоріями.

Встановлено, що на сьогоднішній день в юридичній науці вченими не визначено єдиної категорії, яка б домінувала у тематиці правозастосування.

Розглянуто роботи вітчизняних дослідників і виявлено, що кожен науковець, який займається дослідженням цієї правової категорії, у своїх роботах використовують різні терміни. А саме, деякі автори вживають поняття «правозастосування», інші «застосування права» чи «правозастосовна діяльність».

Проаналізовано, що науковці подекуди вищезгадані категорії не відрізняють одна від одної або, навпаки, зазначають про їх відмінність чи взагалі взаємозамінюють.

Так, наведено і проаналізовано думки різних вітчизняних науковців щодо співвідношення даних категорій. На основі отриманих даних автором було встановлено та наведено перелік трьох основних груп наукових тверджень.

Зазначено авторське розуміння категорії «правозастосування» та наголошено на тому, що ключовим є поняття «уповноважений суб'єкт», що і відрізняє усі ці категорії від форм реалізації права.

Дійшли висновку, що неоднозначність понятійно-категоріального апарату є, з однієї сторони, негативною тенденцією у сфері досліджень правозастосування, а з іншої – являється свого роду детермінантом для нових концепцій та наукових розробок.

Ключові слова: правозастосування, застосування права, правозастосовна діяльність, правозастосовний процес, суб'єктивні права та обов'язки осіб, уповноважений суб'єкт права.

Summary

Odarii V. V. Law enforcement in the categorical apparatus of jurisprudence. – Article.

The article is devoted to the study of the conceptual and categorical apparatus of law enforcement. And the analysis of such categories as «law enforcement», «application of law», «law enforcement activity». This topic is quite relevant nowadays, since this issue has not been sufficiently developed in the national science. There are works that study law enforcement or law enforcement activities separately. But not enough attention is paid to related categories and their importance in law enforcement science. The development of this topic will provide an opportunity to study the phenomenon of «law enforcement» in

more depth, which will allow for a deeper study of this issue, and will also enrich legal science with new ideas and theories.

The author establishes that to date, in legal science, scholars have not identified a single category which would dominate the topic of law enforcement.

The author examines the works of domestic researchers and finds out that each scholar who studies this legal category uses different terms in their works. Namely, some authors use the concept of «law enforcement», others – «application of law» or «law enforcement activity».

It is analyzed that scholars sometimes do not distinguish the above-mentioned categories from each other or, on the contrary, point out their difference or even interchange them.

Thus, the author presents and analyzes the opinions of various national scholars on the correlation of these categories. Based on the data obtained, the author identifies and provides a list of three main groups of scientific statements.

The author's understanding of the category of «law enforcement» is indicated and it is emphasized that the key concept is «authorized subject», which distinguishes all these categories from the forms of law enforcement.

The author concludes that the ambiguity of the conceptual and categorical apparatus is, on the one hand, a negative trend in the field of law enforcement research, and on the other hand, it is a kind of determinant for new concepts and scientific developments.

Key words: law enforcement, application of law, law enforcement activity, law enforcement process, subjective rights and obligations of persons, authorized subject of law.